QO‘QON XONLIGIDA AHOLINING HUDUDIY JOYLASHUVI

B.B.Ibraximov
Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Xonlik aholisining ko‘pchiligi o‘zbek (sart)lar bo‘lib, mamlakat shahar va qishloqarida tojik (sart)lar ham yashagan. O‘zbeklar va tojiklar asosan o‘troq tarzda kun kechirib, ulardan o‘zbeklar Andijon, Asaka, Oltiariq, Oqmasjid, Abdusamad, Avliyoota, Botirqo‘rg‘on, Baytaq, Beshariq, Buvayda, Bukan, Joykasht, Durmancha, Yormozor, Iqon, Qaroqchiqum, Qorayantoq, Kushkon, Qo‘qon va uning atrofida, Qarnazq, G‘urumsaroy, Katta Qaynar, Quva, Kumish, Dug‘umbek, Mankent, Mavram, Merkeda, Mingtut, Namangan, Nav, Naymancha, O‘sh, Parkent, Tang‘az, Polvontosh, Pishpek, So‘zoq, Sulak, Sayram, Sultonrabot, To‘da, Toshkent, To‘qmoq, Turkiston, Tung‘iz lav, Urganj, O‘zgan, Uchqo‘rg‘on, Ultarma, Xamirqo‘rg‘on, Chimkent, Chil mahram, Chortoq, Sho‘rqo‘rg‘on, Shahbekbiy, Yaypan, Yangqo‘rg‘on, Yormozorda istiqomat qilganlar. Tojiklar esa Farg‘ona vodiysining shaharlari va tog‘li tumanlaridan tashqari yana Iqonda, Toshkent va uning atrofida, Parkentda, Piskentda, Chinozda yashashgan[1, 214 - 215].

Qo‘qon xonligida xon sulolasi o‘zbeklarning ming [2, 331 - 336] urug‘idan bo‘lib, saroy a’yonlari va amaldorlar o‘zbeklardan iborat bo‘lgan (ming, saroy, targ‘ova, qipchoq; elatlari) esada,

[1] Ўзбекистон Республикаси бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирининг буйруғи, 09.04.2021 йилда рўйхатдан ўтган, рўйхат рақами 3163-3.
[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 13.07.2021 yildagi PF-6260-son.
[3] https://research-journal.org/archive/12-114-2021-december/socialnaya-rabota-s-molodezhyu-regionalnyj-aspekt

davlatda ish yuritish hujjatlari asosan fors tilida olib borilgan, lekin o‘zbek tilida ham yorliq va inoyatnomalar yozilgan[3, 3].

Rus tadqiqotchisi N.Petrovskiy o‘zining “Qo‘qon xonligi ocherklari”da xonlik aholisi haqida quyidagilarni yozadi: “... O‘rta Osiyoda ikkita asosiy xalq; - o‘zbeklar va tojiklarning umumiy tabiati har xil manbalarda ta’kidlanib, xususan, Grebinkinning maqolasidan bizga juda yaxshi ma’lum. Qo‘qon xonligida yashovchi bu xalqlarning shaxsiy xususiyatlari hozircha umuman noma’lum. O‘zimdan qo‘shib qo‘yishim mumkinki, geografik joylashuvi jihatidan uzoq musulmon sharqida hozirgi Qoshg‘arni egallab turgan otashparast xitoyliklar, tog‘lik qabilalar, islomda ishonchlari kamroq va deyarli musulmon hisoblanmagan qirg‘izlar orasida Qo‘qon xonligi imkoniyatga ega bo‘lmagan yoki Buxoro misolidagi musulmon jamiyati va davlati kabi shakllanishga ulgurmagan edi. Shuning uchun ta’kidlaganimdek, Qo‘qon xalqida buxoroliklarga xos bo‘lgan yolg‘on, yashirinchilik, ikkiyuzlamachilni, xushomad, riyokorlik, xo‘jako‘rsin dindorlik va shu kabi qusurlar juda ham kam...

Din masalasida qo‘qonliklar buxoroliklar kabi xudoga berilib ketmagan bo‘lsa-da, ularda ochiqko‘ngillilik, diniy bag‘rikenglik bor. Ijtimoiy munosabatlarda esa ular buxoroliklarga nisbatan haqgo‘y, ochiq, shaxsiy hayotda ancha yumshoq, oilam va uyim-joyim deydigan va umuman aytganda ochiqko‘ngil va samimiy odamlar. Xullas, ularda sartlarning “piyozdek” so‘zi ifodalanadigan xususiyat kamroq. Sartni qancha bilsang ham uning ichi po‘sti ochilgan piyoz kabi ochiq emas, bir qavat tagida yana bir po‘sti bor[4, 729 - 730].

Qo‘qon xonligi aholisining shu kabi xususiyatlari bu xonlikda qullar bo‘lmaganligi yoki Buxoro bozorlaridek uyalmasdan odam sotish kabi holatlar bo‘lmaganligini ko‘rsatadi. Odam sotish holatlari yaqingacha Buxoroda mavjud edi, balki hozir ham bordir. Buni o‘z ko‘zim bilan ko‘rganman. Qo‘qonliklar haqida aytilgan barcha so‘zlarni boshqa O‘rta Osiyoliklarga nisbatan tushunib, ularga Yevropacha emas, balki musulmoncha baho berish kerak”.

Xonlikda yana qirg‘izlar, qipchoqlqar ham istiqomat qilgan. Ular Sirdaryoning boshlanish joylaridan Balxash ko‘ligacha bo‘lgan tog‘li rayonlardan to Qoshg‘ar chegarasigacha bo‘lgan yerda, Yettisuv, Talas vodiysi, Oloy tog‘lari, Badaxshon, Fargona vodiysi hududlarida ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi hayot kechirgan.

Bundan tashqari Fargona vodiysida qoraqalpoqlar, Toshkent atroflarnda 10 ming uydan iborat bo‘lgan qozoqlar, xonlikning sharqiy qismida, Qo‘qon xonligini Buxoro va Rossiyadan ajratib turadigan cho‘llarda esa kuchmanchi qozoqlar yashagan.

Manbalarda ta’kidlanishicha, XIX asrning boshlarida qirg‘izlar, qalmoqlar, uyg‘urlar, qoraqalpoq va qozoq-qipchoqlar Xitoy hukumati tazyiqi ostida Sharqiy Turkistondan Farg‘ona vodiysiga ko‘chib kelishga majbur bo‘lishgan[5, 9].

Shu bilan birga yahudiylar xonlikning barcha shaharlarida tarqoq holda sochilib yashashgan. Shuningdek, xonlikning ayrim shaharlarida lo‘lilar, hindlar, afg‘onlar va Osiyoning boshqa xalqlari vakillari istiqomat qilishgan[6,90].

Rossiya bosqini va Turkiston general-gubernatorligi tashkil topgandan so‘ng xonlik hududlariga yahudiylar hamda armanlar, boshqa millatlarning vakillari ham kelib yashagan[7,37-40].

Umuman olganda, XIX asrning birinchi yarmida, ya’ni Rossiya imperiyasi bosqiniga qadar Qo‘qon xonligining hududlari kengaygan va aholisining soni o‘sgan. Xonlik hududida asosan o‘troq, qisman ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi aholi yashagan. Aholining ko‘pchiligini o‘zbek va tojiklar tashkil qilib, xonlikda yana qirg‘izlar, qipchoqlar, qoraqalpoqlar, qozoqlar, qozoq-qipchoqlar, qalmoqlar, uyg‘urlar, forslar, arablar, hindlar, afg‘onlar, lo‘lilar, Turkiston general-gubernatorligi tashkil topganidan so‘ng ruslar, yahudiylar, armanlar ham yashaganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.История Узбекистана. Т.III. - С.214 – 215
2.Гребенкин А. Мингъ // ТС. Т.95. - С.331 – 336
3.Иванов П.П. Архив хивинских ханов II Записки ИВ АН СССР. Т.7. 1939. - С.9; Троцкая Л.А. Каталог архива Кокандских ханов. - С.3

4.Петровский Н. Очерки Кокандского ханства (Вестник Европы) // ТС. Том 76. - С.729 - 730.
5.Толстова Л.С. Каракалпаки Ферганской долины (Ист.-этногр. очерк).- Нукус, 1959. - С.20; Бейсембиев Т.К. Курсатилган асар. - Б.9.
6.Вельяминов - Зернов В. В. Сведения о Кокандском ханстве // Вестник Императорского Русского географического общества (ВИРГО). 4.XVIII, - СПб., Қўқон хонлигида тарихнавислик 281 1855. - С. 109; Обозрения Кокандского ханства в нынешнем его состоянии // Записки Русского географического общества (ЗРГО). Кн.Ш. - СПб., 1849. — С.190
7.Народная одежда Средней Азии (XVIII-первая половина XIX веков) ББ Ибрахимов Ученый XXI века, 37-40